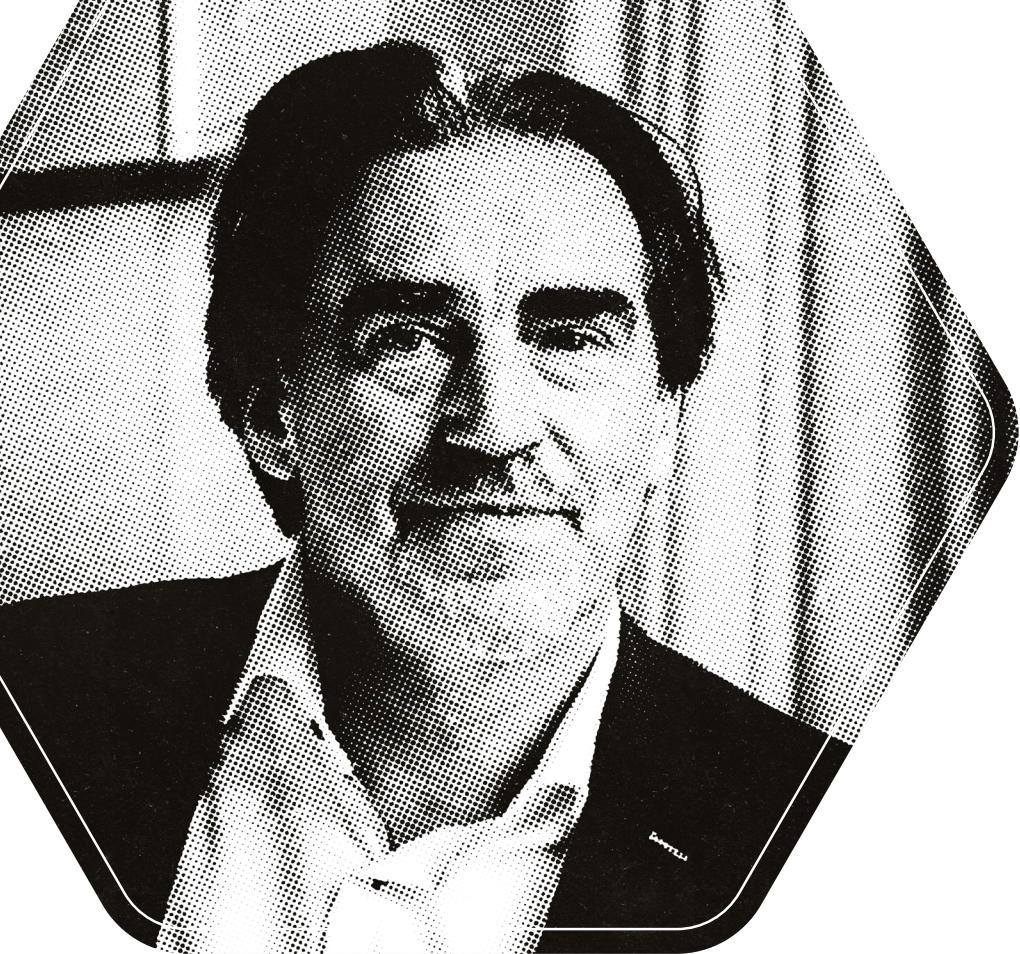

Johan Snel (Mastenbroek 1961) raakte als vroegmodern historicus verzeild in de journalistiek. Hij is als hoofddocent en onderzoeker verbonden aan de Christelijke Hogeschool Ede. In november 2023 promoveerde hij aan de Vrije Universiteit op een onderzoek naar de Nederlandse journalistiek rond 1900: *Abraham Kuypers, een leven in de journalistiek. Een alternatieve biografie*.

BETROKKENHEID ALS OERVORM

“Being impartial or neutral is not a core principle of journalism”

(Kovach & Rosenstiel, 2021)

Wie denkt dat betrokken journalistiek iets nieuws is, heeft buiten de waard gerekend. Al vanaf het begin van de moderne journalistiek, eind negentiende eeuw, klonken er pleidooien voor. Bij nader inzien voldoet betrokken journalistiek dan ook aan een oerbehoefte van journalisten: verbondenheid met hun publiek en empathie met hun onderwerp. Journalisten zijn altijd al betrokken geweest – en zullen dat blijven.

Engagement

Al zo lang de journalistiek bestaat, hebben journalisten zich betrokken gevoeld bij de onderwerpen die ze verslaan. Niet elke journalist kijkt alleen maar toe als kinderen van hongersnood bezwijken. En *NRC*-journalist Michael Stein gaf in 1991 het prijzengeld van de Dick Scherpenzeelprijs meteen weer weg aan de Bosnische moslims waarover zijn verhalen gingen. Om er wapens van te kopen. Het schrijnende onrecht dat hij beschreef, schreeuwde om actie, vond hij. Dan maar zelf de daad bij het woord.

Zo gezien is betrokkenheid niets nieuws. Sterker nog: ze was een tijdje de luidkeels uitgesproken norm. Vanaf de jaren zestig trok er een culturele revolutie door de westerse wereld waarin ‘engagement’ – nog op z’n Frans uitgesproken, commitment bestond nog niet – een sleutelwoord was. Studenten van de generatie van 1968 wilden de wereld niet alleen bestuderen, maar ook verbeteren. Juist ook in Nederland werden journalisten exponenten van de nieuwe cultuur.

Op de School voor de Journalistiek in de Palmstraat in Utrecht, opgericht in 1966 en een tijdlang de enige journalistenopleiding in Nederland, werd rond 1970 kritisch engagement de norm. Actie, solidariteit en wereldverbetering zetten de toon. Al was experimenteren met zelfexpressie en zelfontplooiing tegelijk een zo sterk motief eraan, dat er soms weinig van kwam, en studentenfeesten en andere uitingen van hedonisme – om het in

het nette te houden – wonnen het vaak van daadwerkelijke actie. (In 1970 werden zelfs honderden nepdiploma's uitgereikt waarop hele journalistieke carrières zouden zijn gebouwd).¹

Nog altijd een van de bekendste voorbeelden van dit journalistieke engagement is dat van een tv-ploeg van de IKON. Op woensdag 17 maart 1982 werd het viertal, Koos Koster, Jan Kuiper, Joop Willemsen en Hans ter Laag, dood gevonden in El Salvador. Onder maar deels opgehelderde omstandigheden – de daders, uit kringen van het leger, zijn nooit berecht – waren ze samen met een paar guerrillero's in een hinderlaag gelokt en vermoord.

De reactie in Nederland was heftig. Er braken rellen uit rond het Amerikaanse consulaat aan het Museumplein in Amsterdam. De VS onder president Reagan steunden de regering van El Salvador met raad en daad (wapens, CIA) en werden als medeplichtig gezien. Ook in andere plaatsen in Nederland waren er felle anti-Amerikaanse demonstraties.

De vier IKON-journalisten werkten aan een documentaire over de strijd tussen het leger en de linkse guerrillabeweging FMLN. Hun sympathie lag bij de guerrillero's en een van hen, Jan Kuiper, had eerder zelfs geld voor ze ingezameld. El Salvador was de laatste in een reeks 'verre paradijzen' waarop links idealisme zich tijdens de culturele revolutie vaak richtte. Landen als Cuba, China en Nicaragua waren al voorgegaan, en tegelijk werd er fel geïnteresserd tegen de Vietnamoorlog en het apartheidsregime in Zuid-Afrika.

Er waren meer Nederlandse journalisten actief in El Salvador en in alle gevallen was engagement het motief, betrokkenheid bij een links gemotiveerde strijd tegen onrecht en onderdrukking. 'Veel van ons werk was sterk doortrokken van sociaal en politiek engagement – maar we bleven in de eerste plaats journalist', zou de verantwoordelijke IKON-eindredacteur later verklaren.²

Achteraf gezien markeerde de moordpartij alweer het einde van het tijdperk van deze vorm van betrokken journalistiek, maar in het collectieve journalistengeheugen is ze lang blijven hangen. Hoeveel kunnen journalisten gaan in hun betrokkenheid? Hoeveel actie kan de journalistiek verdragen? Vooral nog was er een snel groeiende macht van de markt en het

¹ Met onvergetelijke scènes geportretteerd door oud-student Roel Zaadnoordijk, *Terugblik op de toekomst* (Leiden 1983). De valse diploma's op blz. 58, 64-65.

² Nico de Fijter, 'Lejo Schenk over de moord op de IKON-journalisten in El Salvador', *Historisch Nieuwsblad* (31 maart 2022, online).

bijbehorende neoliberalisme: vanaf de jaren negentig is ideologisch links gemotiveerd engagement voor journalisten nauwelijks nog een optie.³

Evangelische actiejournalistiek

Het was in deze context dat in 1979 een tweede Nederlandse school voor journalistiek van start ging. Ik zal er kort verslag van doen in de ik-vorm. Niet alleen omdat de ik-vorm een stijlmiddel is waarmee betrokken journalisten zich soms onderscheiden van de objectieve school.⁴ Maar vooral omdat journalisten in de eerste vorm persoonlijk betrokken zijn bij de gebeurtenissen die ze verslaan. Dit verhaal vormt namelijk de achtergrond van de opleiding waaraan ikzelf verbonden ben.⁵

In 1995 trad ik in dienst van een journalistenschooltje dat net uit Amersfoort was verhuisd en gefuseerd met de CHE in Ede. Bij het 25-jarig bestaan in 2004 vierden we een feestje en dook ik zelf eens in de pionierstijd, de vijftien wilde jaren dat de Evangelische School voor Journalistiek, zoals ze heette, in Amersfoort gevestigd was. Wat ik tegenkwam was leerzaam genoeg om hier te delen. Weliswaar waren de archieven vernietigd, maar er waren genoeg ooggetuigen en toevallig bewaarde stukken om in elk geval een beeld te krijgen.⁶

Welnu, ook de ESJ – zoals de afkorting luidde – stond voor een vorm van actiejournalistiek. Alleen heette die in dit geval ‘christelijke journalistiek’. Die claim stond nogal haaks op de algemene cultuur en trok daarom extra de aandacht. De ESJ en ‘Amersfoort’ werden besmette begrippen en tot de dag van vandaag zie je de opleiding anoniem wegge-moffeld in de cv’s van bekende journalisten. Ontkerkelijkheid was in, in die jaren, en evangelisch, hoe nieuw ook, was uit. De claim van christelijke journalistiek stond haaks op de dominante journalistieke cultuur en dat hebben ze in Amersfoort geweten.⁷

Het adjectief ‘christelijk’, tussen haakjes, in België lang synoniem met katholiek, had in Nederland in diezelfde tijd de lading gekregen van gereformeerd, eerder dan katholiek of hervormd. Nu werd het vaker opgevat

3 Ward, *Objectively Engaged Journalism* (2020).

4 Mindich, *Just the Facts* (1998).

5 Passages in dit essay verschenen eerder in: *Tien journalistieke idealen* (2016).

6 Een eveneens kleurrijk verslag in: Houtman & Snel, *Geen dominee-journalisten* (2004), een van de twee boeken waarmee dit jubileum gevierd werd. Het andere was: Piet van de Breevaart (red.), *Bezielde journalistiek* (Ede 2004).

7 Pas achteraf kwam voormalig ESJ-directeur Koos van Delden toe aan een adequate beschrijving van wat hem voor ogen had gestaan: J.A. van Delden, ‘Christelijke journalistiek’, in: Van den Breevaart, *Bezielde journalistiek* (2004) 33-48.

als 'evangelisch' (dat op zijn beurt ook een zijn nieuwe, Amerikaanse betekenis kreeg – tot dusver had de term eerder een progressieve klank, zoals zichtbaar in de Evangelische Volkspartij EVP, opgegaan in GroenLinks). Honderden jaarlijks 'aan God' gerichte brieven werden door de posterijen voortaan afgegeven bij de Evangelische Omroep, niet bij het episcopaat of een van de protestantse kerken.⁸ Evangelische beeldvorming in de media deed zijn invloed gelden, ook op de ESJ in Amersfoort.

Dus werd ik nieuwsgierig naar de inhoud. Wat hield dat eigenlijk in, christelijke journalistiek? Voor welke idealen stond de ESJ dan wel? Het antwoord bleek in een paar opzichten teleurstellend.

Vier journalistenscholen

Allereerst, omdat het idee waarmee de oprichters in 1979 van start gingen, nooit echt van de grond is gekomen. In hun beeld – zonder uitzondering mensen van buiten de journalistiek – was er veel mis, links of anderszins ongewenst aan de heersende journalistieke cultuur.

Hun spits was daarom eerder defensief, ontdekte ik al gauw: meer tegen dingen dan ergens vóór. De jonge journalisten in Amersfoort moesten zich leren wapenen tegen 'evolutie en revolutie', zoals het zo fraai heette. De door oud-studenten best herinnerde lessen gingen over kleurrijke thema's als creationisme, New Age, psychonauten, occulte of anderszins marxistische dreigingen. De tweede journalistenschool vormde daarmee een fraaie spiegel van de eerste, in de jaren direct ervoor.

Beide scholen hielden zich in woord en theorie dus bezig met het verbeteren van de wereld, maar lieten zich al snel afleiden door de journalistieke praktijk, die in dezelfde jaren juist een verdere professionalisering doormaakte (en trouwens ook gewoon veel werk bood). Studenten uit Amersfoort kozen dezelfde loopbanen als hun collega's uit Utrecht, kwamen op dezelfde redacties en volgden dezelfde journalistieke trends van *Opzij* tot RTL Boulevard.

Ook tijdens hun studie onderscheidden ze zich minder dan de oprichters hadden gehoopt. De veruit meest verdedigde afstudeerstelling zou tot ver in het nieuwe millennium luiden: christelijke journalistiek bestaat niet. De heersende journalistieke cultuur had van begin af aan meer vat op studenten – en trouwens ook op docenten – dan voorzien.

Daarin stonden ze niet alleen. In het jaar van de ESJ, 1979, lagen er maar liefst zeven aanvragen voor een nieuwe opleiding op het bureau van

8 'EO bidt voor wie aan God schrijft', *Het Parool* (31 december 2009).

onderwijsstaatssecretaris Klaas de Jong Ozn. (vaak aangeduid als ‘vader van schrijver Oek de Jong’ en geschiedschrijver van het *Friesch Dagblad*).⁹ Daaronder drie katholieke: Eindhoven, Breda en Tilburg, en ook drie gereformeerde: Rotterdam, Zwolle en Kampen. De Jong dwong de verschillende partijen tot samenwerking en in de jaren erop ging zo een katholieke opleiding van start in Tilburg (1980) en een gereformeerde in Kampen (1981, sinds 1986 Zwolle).¹⁰

Ook deze twee journalistenscholen deden van begin af aan iets anders dan de nog uit de beide zuilen afkomstige oprichters hadden beoogd. De dominante journalistieke cultuur bleek sterker dan de gezindheidsjournalistieke dromen van al deze heren oprichters.¹¹

‘Telling the Truth’

Toch lag er wel degelijk een bestaand actiemodel ten grondslag aan het Amersfoortse experiment. De oprichters hadden zich laten inspireren tijdens bezoeken aan een aantal Amerikaanse colleges en universiteiten, vaak van een uitgesproken evangelische signatuur. Wat in Nederland, bij EO en ESJ, niet werkelijk van de grond wilde komen, had Amerikaanse voorbeelden ogen die wel degelijk succesvol waren – en zijn.

Eén keer ben ik alsnog geïntroduceerd in de wereld die de Amersfoortse oprichters van verre hadden aanschouwd, maar nooit echt naar deze kant van de oceaan hadden weten te halen. Er bestaat namelijk een Amerikaans evangelisch model dat daadwerkelijk een eigen stijl van journalistiek bedrijft en zich baseert op een scherp omlinjende ideologie.

Een tijdschrift en site die helemaal op dit stramien gesneden zijn, is *World Magazine*. Oogt als *Time*, leest als *Time* en beschrijft het wereldnieuws als *Time*, maar hanteert bij dit alles een volstrekt eigen frame. De manier waarop is het best verwoord in de redactiebijbel *Telling the Truth: How to revitalize Christian Journalism* van de langdurige hoofdredacteur, Marvin Olasky.

Journalistiek is in deze school een vak met een uitgesproken missie. De missie wordt pre-evangelisatie genoemd. Alles is gericht op het grote

9 K. de Jong, *Zij zullen het niet hebben. De geschiedenis van het Friesch Dagblad. Deel I* (1903-1935) (Kampen 2003) & *Gods eer zij 't merk van al uw werk. De geschiedenis van het Friesch Dagblad. Deel II* (1935-1971) (Gorredijk 2015).

10 Houtman & Snel, *Geen dominee-journalisten* (2004) 32-33.

11 De vier journalistenscholen werden in 1982 actueel en beeldend beschreven in een reportage van Agnes Koerts, ‘Journalistiek, vele scholen voor één vak’, *NRC Handelsblad* (Zaterdag Bijvoegsel) (6 februari 1982) 33-34.

doel, de kerstening van de samenleving in evangelische zin. Het middel is de duiding van het wereldnieuws door een op juiste sterkte gebrachte evangelische bril.

In *Telling the Truth* wordt die manier van kijken uiteengezet: de basis heet ‘bijbelse objectiviteit’ en die biedt een stevig interpretatiekader voor alle mogelijke maatschappelijke thema’s. Bekende evangelische leerstukken als die over abortus en homoseksualiteit hebben hun plaats, maar er is ook oog voor armoede. Olasky en de zijnen stonden aan de wieg van wat ‘compassionate conservatism’ is gaan heten: fel anti-liberal maar tegelijk sociaal bewogen. Het ideologische punt is, dat hulp niet van de staat mag komen, maar overgelaten moet worden aan religieuze en andere particuliere organisaties.

De stroming is dan ook herkenbaar neoconservatief en speelt een eigen rol in de Amerikaanse conservatieve beweging. De subcultuur was lange tijd nog het bekendst van tv-dominees die in de jaren negentig ook bij ons furore maakten (als ze zich tenminste lieten verleiden tot openbaarheid van hun al te vleeselijke zonden). Maar ere wie ere toekomt: onthullingen over seksuele en andere escapades van dergelijke boegbeelden waren regelmatig afkomstig van de journalisten van *World*, die niet aarzelden onderzoeks-journalistiek in te zetten bij vermoedens van een dubbele moraal, of erger, in eigen kringen.¹²

Een karakteristiek kenmerk is het uitgesproken antithetische karakter op een manier die we in Nederland niet meer kennen – tenzij je de ideologische strijd lust van huidige antidemocraten zo wilt aanduiden. Antithetisch in de zin van: de vijand is overal, het betreft een strijd tussen goed en kwaad van kosmische proporties. Niet voor niets worden tegenstellingen in de illustraties van *Telling the Truth* letterlijk gevisualiseerd in goed/fout-schema’s – het eerste dat me bij doorbladeren opviel.

Zonder meer antithetisch is de veroordeling van de mainstream Amerikaanse journalistiek. In de ogen van deze gestaalde evangelicals is de gevestigde journalistiek ‘liberal’ (links, progressief, seculier) en een promotor van antichristelijke waarden – dus allesbehalve objectief. Vooral in de jaren negentig, het hoogtepunt van de beweging, voerde men strijd – ‘cultural wars’ in eigen jargon, een cultuurstrijd – tegen alle partijen die men als de progressieve vijand zag.

Onverwacht nieuwe kansen volgden overigens tijdens het presidentschap van de met hen sympathiserende Bush junior, 2001-2009, jaren

12 Jamie Dean, ‘The high cost of negligence’, *World Magazine* (2 november 2013).

waarin Olasky een aantal belangrijke adviseurschappen vervulde. En natuurlijk onder president Trump, overigens zelf niet kerkelijk (2017-2021).

Ideologisch gedreven is nog niet betrokken

Hoewel onze Amersfoortse voorgangers contacten hadden met Amerikaanse geestverwanten, bleef de theorievorming in deze zin beperkt. De voornaamste bijdragen op dit vlak waren afkomstig uit de Nederlandse journalistieke praktijk, zoals van de toenmalige hoofdredacteur van het *Nederlands Dagblad*, Jurn de Vries. Diens opvattingen sloten echter nauw aan bij algemene journalistieke standaarden en maakten niet het verschil waarop de oprichters hadden gehoopt.

Toch werd zijn essayistische beschouwing over christelijke journalistiek de meest aangehaalde norm.¹³ In feite koos de ESJ daarmee voor het maatschappelijke-verantwoordelijkheidsmodel (social responsibility, in 1947 verwoord door de Hutchins Commission en het dominante model in de Amerikaanse journalistiek tijdens de Koude Oorlog) dat inmiddels de toon aangaf bij alle journalistenopleidingen.¹⁴

Het is veel ESJ'ers ook niet ontgaan dat de Amerikaanse evangelicals rond *World Magazine* en Marvin Olasky een ideologisch harnas droegen dat in Nederland slechts weinigen zich durfden aanmeten. Er bleven reële verschillen.

Niet toevallig, constateer ik voor eigen rekening, was Olasky zelf in zijn jonge jaren actief in de Amerikaanse communistische partij.¹⁵ Niet toevallig hadden ook de leidende Amerikaanse neocons destijds vaak een trotskistische achtergrond. Teleurgestelde communisten dus, een reactie op de links-ideologische droom van daarvoor. De Amerikaanse conservatieve revolutie verraadt vaker deze links-ideologische achtergrond. De betreffende evangelicals vormen daarop minder een uitzondering dan ik had verwacht.

Het is daarom minder ongerijmd dan het anders zou lijken, om hier Lenin aan te halen. Voor Lenin – en de Sovjetmedia volgden vrijwel tot het eind zijn aanwijzingen, net als de Chinese media nog altijd – is journalistiek hét voertuig van de alles ontdekkende waarheid en zet de waarheid ons onherroepelijk aan tot daden. 'De pers dient niet alleen de collectieve propaganda en collectieve agitatie, maar ook de collectieve organisatie van

13 Jurn de Vries, 'Christelijke Journalistiek' (onuitgegeven lezing Amersfoort 1982). Een eerdere versie verscheen als: J.P. de Vries, 'Normen voor Journalistiek', *Bijbel & Wetenschap* 4:24 (maart 1979) 13-22.

14 Jan Greven, 'Vijftig jaar tasten naar de C van journalist', *Trouw* (23 november 2004).

15 Zie het Engelstalige Wikipedia-lemma over Marvin Olasky.

de massa', beval hij.¹⁶ Voor de vader van de revolutie, kortom, is journalistiek niet alleen een spreekbuis, uitventer van de waarheid (*Pravda*, *De Waarheid*, heetten communistische dagbladen in diverse talen). Journalistiek is meer, ze activeert en brengt de massa in beweging. Journalistiek is activisme in z'n meest ideologische vorm.

Dat laatste kun je de Amerikaanse evangelicals niet in de schoenen schuiven. Inhoudelijk kan hun actiejournalistiek onredelijk zijn, maar ze onthoudt zich van agitatie in leninistische zin. Journalistiek in handen van Marvin Olasky en de zijnen is slechts 'directed reporting': laten zien waar het in de wereld fout gaat als bijbelse normen niet worden nageleefd.

Maar er is wel een overeenkomst in het gehanteerde waarheidsbegrip. Dat is in beide gevallen nogal absoluut. Wat voor Lenin de objectieve, wetenschappelijke theorie van het communisme is, is voor Olasky en de zijnen een 'bijbelse objectiviteit' van even onomstotelijke zekerheden. In beide gevallen biedt dit een stevige basis voor de journalistiek, die precies weet waartoe ze dient en waarheen de weg leidt. Vastomlijnde opvattingen leggen in beide gevallen vast wat 'de waarheid' is waar journalisten zich door laten leiden.

En precies daar zit de crux, de reden waarom zulke ideeën zich niet gemakkelijk verhouden tot betrokkenheid. Scherp omlijnde modellen zijn eerder ideologisch bevlogen dan menselijk betrokken. Vurig en overtuigd, dat zeker, maar minder gauw open en onderzoekend. Wie menselijke betrokkenheid verwacht, moet meestal ergens anders zijn.

Ideologische leegte

Iets soortgelijks geldt natuurlijk voor het activisme van de jaren zeventig. Ook dat was vaak ideologisch – neomarxistisch – gemotiveerd. Zoals bijvoorbeeld bij Pim Fortuyn, in deze jaren docent marxistische sociologie in Groningen. Niet toevallig uitte zijn activisme zich in de verspreiding van maoïstische pamfletten en verheerlijking van gewelddadige revolutionairen als Che Guevarra en Fidel Castro.¹⁷ Ook actiejournalisten zagen zich soms als revolutionairen die metterdaad de kapitalistische wereld omver zouden werpen.

Dat veranderde allemaal in de jaren tachtig. Net als bij de drie andere opleidingen ging het bij mijn eigen opleiding eerder richting een algemeen

¹⁶ Lenin, *Чмо делать? [Wat te doen?]* (Stuttgart 1902), ongetwijfeld het pamflet met de meeste invloed op de journalistiek wereldwijd.

¹⁷ Leonard Omstein, *De jonge Fortuyn* (Amsterdam 2012).

gedeeld idee van maatschappelijke verantwoordelijkheid. Tegelijk bewoog de journalistiek zich in Nederland niet alleen in een meer zelfstandige, professionele richting. Zakelijkheid van een heel andere soort kwam erbij na de Val van de Muur. Een nieuwe type marktmodel ging ook de journalistiek beheersen en journalisten werden vaak werknemers van grote mediabedrijven.

Vanaf de jaren negentig is de professionele opvatting van journalistiek sterk gekleurd door deze nieuwe machtsverhoudingen. Wie voor de markt werkt, hanteert andere afwegingen en maakt andere journalistieke keuzes dan wie voor bijvoorbeeld een zuil werkt. De tijd van geëngageerde journalistiek was voorbij en ook het idee van objectieve journalistiek kreeg te maken met deze nieuwe verhoudingen. De oerbehoefte aan betrokken journalistiek bleef, en zocht nieuwe paden.

Wanneer we het tegenwoordig over betrokken journalistiek hebben, gebeurt dat dus in een andere context dan in de tijd van de geëngageerde of meer ideologisch gedreven journalistiek. Natuurlijk zijn de huidige marktcondities even goed ideologisch bepaald als de progressieve idealen van destijds. Maar een neoliberale ideologie is zeker niet de enige, en zelfs niet per se de dominante stroming onder journalisten. Tegelijk kun je vermoeden dat de veronderstelde ‘ideologische leegte’ van de afgelopen decennia de behoefte aan nieuwe vormen van betrokkenheid aanzienlijk heeft vergroot.¹⁸

Eén antwoord was de beweging die we kennen als civiele journalistiek. Ze is grotendeels herleidbaar tot de crisis die in de Amerikaanse journalistiek al in de jaren negentig voelbaar werd. Ook in Nederland kreeg ze aanhang, als variant op het ideaal van democratische participatie, de nadruk op actief burgerschap.¹⁹ Tegelijk ontmoette ze daarmee haar beperkingen, want democratische participatie is niet per se het thema dat journalisten het sterkst met hun publiek verbindt. De liefde moet op z’n minst van twee kanten komen – en dat is niet altijd het geval in een samenleving die geen gearticuleerde traditie kent van actieve burgerparticipatie, zoals beide buurlanden.

Nationaal en vooral internationaal klonken er pleidooien voor andere betrokken scholen, een aantal ook in deze bundel. Denk aan die van de constructieve journalistiek, al dan niet overgaand in oplossingsgerichte journalistiek.²⁰ En denk aan de eeuwig terugkerende vraag, hoever journa-

¹⁸ Snel, *Tien journalistieke idealen* (2016) 175.

¹⁹ Zie het essay van Nico Drok.

²⁰ Zie de essays van Eline Huiberts en Sanne Breimer.

listen met actiejournalistiek kunnen gaan.²¹ Het was duidelijk: de waarden van de objectieve school ondergingen een evolutie en waren – in hun sleetse vorm – in toenemende mate aan kritiek onderhevig. De kritiek kwam uit de academie – Journalism Studies is nog nieuw, ontstaan rond de eeuwwisseling – en klonk minstens zo luid in het vak zelf. In deze bundel gaan deze ideeën en praktijkervaringen hand in hand.

Nieuwe stimulansen

Een jaar of tien geleden hing er iets in de lucht, noem het een ‘subjectivity turn’. In september 2013 ging, na een geslaagde crowdfundingactie, De Correspondent van start. Het nieuwe onlineplatform voor achtergrond- en onderzoeksjournalistiek was niet alleen qua opzet een novum.²² Ook inhoudelijk werd er een nieuw begin gemaakt: oprichter Rob Wijnberg betoonde zich een aanhanger van betrokken journalistiek, zoals impliciet ook in zijn boek *De Nieuwsfabriek* dat tegelijk met de lancering van De Correspondent verscheen. ‘Van de betrokkenheid en het morele kompas die journalisten zo typeren, sijpelt maar een heel klein deel door in het product dat ze aan het einde van de dag afleveren’, constateerde hij al in het boek.²³

Ik herinner me nog levendig het enthousiasme waarmee onder collega’s de verfrissende blik werd begroet: was dit niet wat we altijd al hadden gewild? Werd hier geen stem gegeven, uit onverdachte hoek nog wel, aan waar we als onze opleiding al zo lang voor wilden staan? *De Nieuwsfabriek* werd gretig verslonden, ook door studenten, die de komende jaren geen titel zo vaak zouden aanhalen (en zouden vergeten geleende exemplaren weer terug te brengen). We gingen ons collectief te buiten aan een abonnement op De Correspondent. Hier konden we iets mee. Maar wat precies?

Een belangrijke les werd een jaar later verwoord in een pleidooi dat als proefschrift werd verdedigd aan de Universiteit Utrecht. KRO-mediadirecteur Taco Rijsssemus presenteerde daar ‘Het journalistieke weten: over de objectiviteit van betrokken journalistiek’. Korte tijd later verscheen zijn onderzoek in een vlot leesbare publicatieversie als *De rekbare waarheid* (2014), met dezelfde fraaie ondertitel.

Rijsssemus presenteert betrokken journalistiek als een volwaardig professioneel model met onderscheiden kenmerken. Hij zet haar af tegen wat

²¹ Zie het essay van Rob Wijnberg.

²² De Klerk, *De Nieuwe Journalist* (2018) 26-31.

²³ Wijnberg, *De Nieuwsfabriek* (2013) 36. Het boek gebruikt daarvoor de term ‘betrokken journalistiek’ nog niet; die verscheen even daarna in De Correspondent.

hij beschouwt als de school van de objectieve journalistiek, die hij vastpint op twee onderliggende ideeën: onafhankelijkheid en neutraliteit. Voor betrokken journalistiek is onafhankelijkheid al even belangrijk, stelt hij, dus daar zit niet het verschil. Dat schuilt dus in die vermaledijde neutraliteit, een idee waar betrokken journalistiek uitdrukkelijk afstand van neemt.

Betrokken journalistiek staat voor het omgekeerde, voor gedeelde waarden en waardenbetrokkenheid. Die zorgen ervoor dat de context en betekenis beter worden begrepen dan in afstandelijke, objectieve journalistiek. Betrokken journalisten zijn geïnteresseerd in de dieperliggende waaromvraag en dus geëngageerd. Betrokken journalistiek vormt een onmisbare aanvulling op andere vormen van journalistiek, omdat anders hele terreinen van de werkelijkheid onderbelicht blijven.

De onderbouwing zoekt hij in de kennistheorie: schiet betrokken journalistiek niet tekort als het om de waarheid gaat? Kan ze wel objectief zijn? Doet ze de feiten wel recht? Ja, betoogt Rijssenus in een uitvoerige analyse: ook betrokken journalistiek voldoet aan alle kennistheoretische eisen en is niet minder objectief dan objectieve journalistiek, een rol die hij regelmatig laat vervullen door de *NRC*. Trouwens ook omdat objectieve journalistiek vaak minder neutraal is dan ze pretendeert te zijn, en soms zelfs regelrecht partijdig.

Zijn onderzoek, kortom, levert een theoretisch fundament voor een meer geëngageerde vorm van journalistiek dan de professionalisering van de afgelopen decennia wilde toestaan. Betrokken journalistiek kan even professioneel en objectief zijn als andere vormen en komt bovendien de journalistieke kwaliteit alleen maar ten goede.

Hun tijd ver vooruit

Intussen had ook lector Jan van der Stoep – iets eerder zelfs dan Rob Wijnberg en Taco Rijssenus – een filosofisch onderbouwd pleidooi gehouden voor betrokken journalistiek.²⁴ En aan de Utrechtse School voor de Journalistiek stak onderzoeker Gerard Smit, eveneens filosoof, in zijn blogs inhoudelijk verwante betogen af.²⁵ Als opleiding wisten we inmiddels dat dit onze richting was: betrokken journalistiek werd de inzet, steeds meer gedeeld met studenten.

Ook mijn eigen boek *Tien journalistieke idealen* zette erop in, als les van de ontwikkelingen in de journalistiek van de afgelopen eeuw. Het

²⁴ Van der Stoep, 'Pleidooi voor een betrokken journalistiek' (2013).

²⁵ Smit, 'Subjectiviteit is de nieuwe objectiviteit' (2014).

werd gepresenteerd tijdens ons eerste symposium ‘Betrokken journalistiek’, op woensdag 11 mei 2016, Taco Rijsssemus nam het eerste exemplaar in ontvangst.

Er kwam een persoonlijke noot bij. Dankzij een promotiebeurs kon ik onderzoek gaan doen naar de journalistiek van en rond Bram Kuyper, de belangrijkste Nederlandse politicus rond 1900. De uitkomsten had ik niet durven dromen: niet alleen bleek hij in allerlei opzichten ook de leidende journalist van zijn tijd en, als voorzitter van de eerste landelijke journalistenvakbond (NJK), zelfs het internationale gezicht van de Nederlandse journalistiek. Ook stuitte ik op meer dan 50 vergeten theoretische beschouwingen over journalistiek, publieke opinie en vrijheid van meningsuiting.

Het laatste vormde het thema van een zestiendelige serie uit 1874, het Nederlandse antwoord op ‘*On Liberty*’ van John Stuart Mill (1806-1873), maar zo mogelijk nog radicaler in zijn pleidooi voor alle mogelijke uitingsvrijheden. Het eerste thema, theorievorming over de nieuwe ‘vierde macht’ van de journalistiek, is eveneens een unicum: iets dergelijks tref je verder in Nederland pas aan na de Tweede Wereldoorlog. 22 van deze essays, vertaald en door mij ingeleid en geannoteerd, verschenen overigens in 2022 in de VS onder de titel *On Charity & Justice* en zijn zo voor het nageslacht gered – uit de oude kranten waarmee ze al lang aan de vergetelheid waren prijsgegeven.²⁶

Om een lang verhaal kort te maken: ook Kuyper levert al een wetenschapsfilosofische onderbouwing – maar startend vanuit de alledaagse journalistieke praktijk van nieuwsselectie en nieuws brengen – van wat je zonder overdrijving kunt omschrijven als ‘betrokken journalistiek’. Ook Kuyper betoogt dat neutrale journalistiek niet bestaat. Met name in de artikelenserie ‘Het Vrije Woord’ (1895) ontwikkelt hij een journalistieke theorie die in veel opzichten vooruitloopt op die van Taco Rijsssemus.

Opvallend, en hun tijd ver vooruit, zijn zijn beschouwingen over de interactie tussen publiek en journalistiek. In een aantal cruciale passages in ‘Het Vrije Woord’ geeft hij zich rekenschap van die wederkerige afhankelijkheid. Journalistiek en publiek staan in dezelfde maalstroom van ideeën en het publiek is evenzeer actor geworden in de moderne samenleving. Journalistiek bestaat bij de gratie van de waarden die ze deelt met haar publiek, betoogt Kuyper.

De onherroepelijke keuzes die journalisten maken, hangen samen met die verbondenheid tussen pluralisme en journalistiek. De menselijke waarneming is namelijk niet waardenvrij: ‘In alle waarneming mengt zich een

²⁶ Kuyper, *On Charity & Justice* (2022) 151-261.

subjectief element, en dat subjectieve element maakt partijdig, en tegenover zo partijdige voorstelling heeft de wederpartij behoefte aan een tegen-voorstelling'.²⁷

Zelfs al biedt een krant enkel een nieuwsselectie, dan nog is elke keus subjectief. Journalisten zijn onherroepelijk bevooroordeeld: ze kunnen niet anders. Die vooroordelen of 'tendensen' zijn echter niet willekeurig, maar vloeien voort uit een 'hoger motief'. Niet gedeelde belangen sturen de journalistiek, maar gedeelde waarden en idealen. En om die wederzijdse betrokkenheid van publiek en journalistiek is het Kuyper te doen. Alleen betrokken journalisten kunnen woorden geven 'aan wat in het hart van zulk een groep omgaat'.

Voor Kuyper draait alles om onafhankelijke meningsvorming. De journalistiek is leidend in een publiek debat tussen verschillende stromingen die verschillende beginselen voorstaan. Eronder ligt dus de slag om de publieke opinie – de andere nieuwe 'macht in de natie' die hij onderscheidt naast die van de journalistiek en daarmee als een Siamese tweeling verbonden.

Journalistiek hangt voor Kuyper nauw samen met zijn pluralisme. Goede journalistiek geeft uitdrukking aan leidende beginselen, die op hun beurt de uitdrukking zijn van een plurale samenleving. Journalistiek en pluralisme zijn voor hem dus onlosmakelijk verbonden.

Gezindheidsjournalistiek

In Kuypers beschouwingen vallen zo de trekken te ontwaren van een 'advocacy model' (Michael Schudson) dat we in deze bundel weergeven als 'betrokken journalistiek'.²⁸ Tegelijk is Kuyper explicieter in zijn keuzes. Meer dan bij Taco Rjssemus heeft betrokkenheid voor hem een aanwijsbare basis. Die ligt voor hem in de universele notie van het menselijk geweten. Het geweten, 'de laatste schuilplaats van de vrije man, het innerlijkste van zijn persoonlijkheid', vormt de directe verbinding van het hart met de 'orde van een hogere wereld'.²⁹

Het geweten verwijst naar een 'zedelijke wereldorde', ontleent hij dankbaar aan de humanist Allard Pierson (1831-1896), die hij ondanks hun religieuze verschillen als een geestverwant beschouwde. En dankzij die ethisch-morele dimensie is ons denken en handelen allesbehalve neutraal,

27 [Kuyper,] 'Het Vrije Woord II' [hoofdartikel], *De Standaard* (11 november 1895).

28 Schudson, *Journalism* (2020).

29 [Kuyper,] 'Welk Staatsbeleid past bij het stelsel der "Vrijheid van gedachten"? [hoofdartikel], *De Standaard* (5 juni 1874)

laat staan objectief. Geen objectieve, maar betrokken journalistiek was daarom het ideaal van Bram Kuiper. En wat meer is: in mijn proefschrift toon ik aan dat Kuipers ideeën nauw aansloten bij die van veel van zijn tijdgenoten onder de journalisten – hij stond met zijn betrokken journalistiek niet tegenover, maar naast hen.³⁰

Daarmee zijn we via een verrassende ontknoping terug bij mijn ontboezeningen over de evangelische journalisten van Amersfoort. Gelijk hebben ze misschien niet gekregen, maar een punt hebben ze intussen wel gescoord. Ook de meest praktijkgerichte journalistieke praktijk is waardengeladen. Betoogde Kuiper, weten Rob Wijnberg en Jago Kosolosky, bewijst Rijssemus in de wetenschapsfilosofische onderbouwing van zijn proefschrift. En juist dit vertrekpunt – neutrale journalistiek bestaat niet – inspireerde ooit de Amersfoortse ESJ tot een eigen opvatting van journalistiek.

Zo zijn we dus terug bij een theoretisch onderbouwde opvatting van ‘gezindheidsjournalistiek’, zoals dat ooit zo fraai heette. Journalistiek die vanuit een eigen gezichtspunt vertrekt, kan even goed professionele maatstaven van objectiviteit hanteren als andere vormen van journalistiek. En heeft zelfs aantoonbaar sterkere papieren als het gaat om de duiding van nieuws waarover ze bericht vanuit een persoonlijke betrokkenheid.

Geëngageerde journalistiek is niet dood, maar springlevend.³¹ Betrokkenheid vanuit verschillende invalshoeken versterkt het vak als geheel en een pluriforme en meer diverse journalistiek bereikt en overtuigt een veel groter publiek dan de ‘objectieve’ stijl die professionele journalisten zichzelf te vaak hebben aangemeten. Betrokken journalistiek is eerder de oervorm, de oorsprong van de journalistiek.

Een laatste uitspatting daarom. Niet voor niets kon de Amerikaanse journalist Doug Underwood in 2008 in een veelgelezen studie aantonen dat haast alle oorsprongen van de moderne journalistiek rechtstreeks herleidbaar zijn tot de grotere religieuze traditie.³² Journalistiek is en blijft een vak met een missie, ‘storytelling with a purpose’, zoals Kovach en Rosenstiel het droogjes formuleren.

Tot slot: de missie van de ESJ

Een opleiding Muziek heet wereldwijd een conservatorium, elke andere naam zou verwarring scheppen. Sinds het begin bij Columbia University,

³⁰ Snel, *Een leven in de journalistiek* (2023) 400.

³¹ Ward, *Objectively Engaged Journalism* (2020).

³² Underwood, *From Yahweh to Yahoo* (2008).

Manhattan 1912, heten zo ook journalistenopleidingen wereldwijd een school voor journalistiek, *School of Journalism*.³³ Opnieuw: elke andere naam zorgt enkel voor verwarring.

Wikipedia heeft gelijk: de opleiding die in 1995 van Amersfoort naar Ede verhuisde, heet officieel nog altijd Evangelische School voor Journalistiek (ESJ), ook al is die naam in de praktijk al lang in onbruik geraakt.³⁴ Een naamsverandering is echter nooit doorgevoerd en omdat de ESJ een fusiepartner was – het betrof geen overname – had ze een eigen rechtsstatus.

Al een kwarteeuw moeten aan de opleiding verbonden medewerkers hun stakeholders uitleggen dat ze een naamloos instituut vertegenwoordigen. Vooral voor studenten is het geen sinecure: vertel maar eens aan de influencer die je wilt gaan interviewen, dat je een opleiding volgt zonder naam.

De oplossing is gelukkig al gegeven: ook in Ede heet ze officieel nog altijd ESJ. Alleen staan die drie letters nu voor ‘Ede School of Journalism’, de uitgever van deze bundel. Met die aloude naam kunnen we dit jubileum – 45 jaar ESJ – feestelijk vieren. Maar wel met een eigen en deels hernieuwde missie, die gelijkelijk de oudste is van allemaal: betrokken journalistiek. ●

Referenties

- Piet van de Breevaart (red.), *Bezielde journalistiek* (Ede 2004).
- The Commission on Freedom of the Press, *A Free and Responsible Press. A General Report on Mass Communication: Newspapers, Radio, motion pictures, Magazines, and Books* (Chicago 1947).
- Anneke Houtman & Johan Snel, *We zijn heus geen dominee-journalisten. Een paar hoofdstukken uit 25 jaar Evangelische School voor Journalistiek* (Ede 2004).
- Lonneke de Klerk, *De Nieuwe Journalist. Rolpercepties van journalisten van online platform De Correspondent* (masterthesis Erasmus University Rotterdam 2018).
- Bill Kovach & Tom Rosenstiel, *The Elements of Journalism. What Newspeople Should Know and the Public Should Expect* (vierde druk, New York 2021).
- Abraham Kuyper, *On Charity & Justice* (Bellingham WA 2022).
- David Mindich, *Just the Facts. How 'Objectivity' Came to Define American Journalism* (New York & London 1998).
- Marvin Olasky, *Telling The Truth. How to Revitalize Christian Journalism* (Wheaton 1996).

33 Lemma ‘Columbia University Graduate School of Journalism’, Wikipedia.

34 Lemma ‘Evangelische School voor Journalistiek’, Wikipedia.

- Taco Rijssemus, *De rekbare waarheid. Over de objectiviteit van betrokken journalistiek* (Amsterdam 2014).
 - Michael Schudson, *Journalism: Why It Matters* (Cambridge etc. 2020).
 - Gerard Smit, 'Subjectiviteit is de nieuwe objectiviteit in verhalende journalistiek', *Journalism Lab* (blog, 28 maart 2014).
 - Johan Snel, *Tien journalistieke idealen* (Amsterdam 2016).
 - Johan Snel, *Abraham Kuiper, een leven in de journalistiek. Een alternatieve biografie* (Amsterdam 2023).
 - Johan Snel, 'Tussen recht doen en waarheidsvinding. Abraham Kuiper als grondlegger van betrokken journalistiek', *Wapenveld* 74:1 (maart 2024) 3-10.
 - Jan van der Stoep, 'Is de journalistiek de waakhond van de democratie? Pleidooi voor een betrokken journalistiek', *Sophie* 6 (2013) 4-9.
 - Doug Underwood, *From Yahweh to Yahoo. The Religious Roots of the Secular Press* (Urbana & Chicago 2008).
 - Stephen J.A. Ward, *Objectively Engaged Journalism. An Ethic* (Montreal & Kingston 2020).
 - Rob Wijnberg, *De nieuwsfabriek. Hoe media ons wereldbeeld vervormen* (Amsterdam 2013).
 - Tjirk van der Ziel, *Een goed verhaal. Over journalistiek, waarden en idealen* (Amsterdam 2011)
-

Dit boek is mede tot stand gekomen met steun van het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten (FBJP).

Omslag: George Orwell, Alya & Debora, Muhammad Qwasim, Kenji Goto, Anna Politkovskaja

INITIATOR LECTORAAT: Stijn Postema

DESIGN & OPMAAK: Peter van Beek

EINDREDACTIE: Bert Mateboer

INLEIDING: Stijn Postema & Johan Snel

INTERVIEWS met David Davidson, Michiel Driebergen & Jago Kosolosky: Johan Snel

FOTO'S Esther van Lunteren: Elisabeth Ismail; Martijn van Dam: Patrick Post

ISBN 9789083420998

© Ede School of Journalism (ESJ)

1e druk 2024

2e, gecorrigeerde druk 2025